

Van grote kuis naar open huis? De evolutie van ethnocentrisme in België tussen 1981 en 2009

Ronan Van Rossem¹ & Henk Roose^{*1}

Samenvatting

Op basis van de vier opeenvolgende golven van de *European Values Study* (1981, 1990, 1999 en 2009) gaan we na hoe het voorkomen van ethnocentrisme is geëvolueerd in België, wat de sociale inbedding ervan is en op welke manier het samenhangt met andere waardeoriëntaties. We stellen vast dat ethnocentrisme meer voorkomt in Vlaanderen dan in Brussel en Wallonië en dat het zijn hoogtepunt kent tijdens de jaren negentig, om daarna te zakken. De sociaal-structurele verankering van ethnocentrisme is qua richting consistent met de literatuur, maar de relatie is te zwak om als verklaring te fungeren. Ook de culturele inbedding is zwak en verschuift over de tijd van een veeleer sociaaleconomisch vertoog naar een opvatting die samenhangt met institutioneel wantrouwen en ethisch conservatisme. De bevindingen suggereren alvast dat ethnocentrisme niet duidelijk sociaal verankerd is en misschien veeleer vanuit sociaalpsychologische modellen moet worden geduid.

Kernwoorden

ethnocentrisme, longitudinale analyse, waardeoriëntatie, globalisering, stemgedrag

Inleiding

De recente asielcrisis in combinatie met een aanslepende financieel-economische crisis en islam-geïnspireerd terrorisme lijkt in veel Europese landen het anti-immigratiesentiment te hebben aangewakkerd. Extreemrechtse populistische en nationalistische politici kennen in een aantal Europese staten een duidelijk groeiende aanhang: het stijgende succes van Geert Wilders in Nederland, Marine Le Pen in Frankrijk of Viktor Orbán in Hongarije teert onder meer op ethnocentrisme en een uitgesproken

* ronan.vanrossem@ugent.be

1 Universiteit Gent, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep POS+

anti-immigratieprogramma – veelal terug te voeren tot een anti-islamdiscours (Golder, 2016). Etnocentrisme of de neiging om ‘andere’ culturen negatief te beoordelen en de ‘eigen’ cultuur als superieur te zien, is echter niets nieuws in de Europese politiek. De voorbije decennia kenden partijen die de etnocentrische kaart speelden, heel wat succes in Europa – ook in België. Zo brak in Vlaanderen bijvoorbeeld het Vlaams Blok door, toen het in 1991 zijn stemmenaantal bij de federale verkiezingen meer dan verdrievoudigde. Dit bleek het begin van een periode van opgang die meer dan vijftien jaar zou duren. Ook de opeenvolgende electorale successen van het Vlaams Blok/Belang zijn goeddeels terug te brengen tot zijn standpunt tegenover migranten en etnische minderheden in het algemeen, en tegenover moslims in het bijzonder (Bijttebier et al., 1992). Het Vlaams Belang surfte zo niet alleen op de golf van etnocentrisme in bepaalde lagen van de bevolking, maar wakkerde die ook actief aan. De partij profileert zich immers door immigratie en/of migranten mee de schuld te geven voor samenlevingsproblemen zoals werkloosheid en onveiligheid. In Wallonië blijft dit soort electorale ontwikkelingen uit: populistische extreemrechtse partijen kennen er niet of nauwelijks opgang. Dit betekent echter niet noodzakelijk dat Wallonië vrij is van etnocentrisme. Net zoals etnocentrisme niet noodzakelijk aanleiding geeft tot een stem voor extreemrechts, is de afwezigheid van zo’n stem niet gelijk een indicator voor de afwezigheid van een anti-immigrantensentiment.

Deze bijdrage beschrijft de sociaal-structurele en culturele achtergronden van etnocentrisme in België en gaat na hoe die zich de laatste 30 jaar hebben ontwikkeld. In de literatuur durft men weleens te spreken over ‘de bange blanke man’ (Corijn, 1994; Elchardus & Siongers, 2009) die zich onder meer door de influx van grote groepen migranten bedreigd voelt in zijn wijze van leven. Er is echter relatief weinig geweten over wie die bange blanke man precies is in België. Gaat het wel om een man? En voelt hij zich wel bedreigd? Met andere woorden, we analyseren welke sociale groepen etnocentrisch zijn in België en onderzoeken of de samenstelling van die groepen verandert doorheen de tijd. Samen met een beschrijving van de sociaal-structurele basis van etnocentrisme kijken we hoe etnocentrisme is ingebed in bredere ideologische oriëntaties.

Theoretische achtergrond

De gangbare verklaringen in de literatuur zien de toename van het etnocentrisme als een reactie van delen van de bevolking op macro-sociale transformaties zoals de globalisering en postmodernisering. Die verklaringen kan je *grosso modo* in drie grote groepen indelen – en ze sluiten elkaar niet noodzakelijk uit. Een eerste verklaring ziet etnocentrisme als een reactie van de lagere klassen op een toegenomen competitie op de arbeids- en huisvestingsmarkt en voor andere sociale voordelen. Het zijn dan vooral personen uit lagere strata van de samenleving die de concurrentie van de migranten voelen en zich direct bedreigd voelen in hun dagelijks leven. Een tweede verklaring situeert de oorzaak van etnocentrisme in de gepercipieerde

culturele en economische gevolgen van immigratie op de samenleving. Zo zou de komst van migranten en etnische minderheden ‘de’ autochtone identiteit kunnen aantasten en/of de samenleving als geheel negatief kunnen beïnvloeden – los van de gevolgen voor de eigen economische positie. Deze verklaring laat ook ruimte voor een culturele duiding van etnocentrisme – etnocentrisme als gevestigd in een geheel van traditionele, conservatieve normen dat zich positioneert tegen een ideaal van een open, multiculturele en inclusieve samenleving. Een derde groep verklaringen, ten slotte, focust niet zozeer op sociaal-structurele of culturele kenmerken van het individu, maar viseert het politieke discours over bepaalde groepen van immigranten dat via de massamedia de publieke opinie beïnvloedt. Deze verklaringen wijzen op de impact van partijpolitieke strategie en mediaberichtgeving als katalysator van etnocentrisme: processen van *agenda setting* en *framing* door politici die zich strategisch positioneren in de politieke arena, kunnen bij sommige mensen bestaande gevoelens van maatschappelijk onbehagen kanaliseren richting etnocentrisme.

Etnische competitie en materiële bedreiging

Volgens dit verklaringsmodel is etnocentrisme gevestigd op individueel eigenbelang: etnocentrisme is een reactie op de bedreiging die migranten vormen voor iemands economische positie. Dit model is zo een uitbreiding van Lipsets klassieke theorie over partijvoorkeuren en in het bijzonder van zijn argument over steun voor de Nazi's (Lipset, 1963). De laatste decennia zijn Westerse economieën – de Belgische inbegrepen – getransformeerd van industriële naar globale kenniseconomieën waarin de maatschappelijke rol van heel wat werknemers drastisch is veranderd (Andersen & Bjorklund, 1990; Giri, 1992). Parallel hiermee kent België vanaf de jaren zestig een substantiële immigratie van mensen met een verschillende etnische en culturele achtergrond. Ze vormen een onderklasse binnen de samenleving, een onderklasse die samen clustert in de armere buurten van de steden en die in competitie gaat voor laaggeschoolde jobs (Goldscheider, 1983; Massey, Gross, & Shibuya, 1994; Richmond, 1981). Het gevolg is dat het vooral de economisch zwaksten zijn die te lijden hebben onder deze maatschappelijke transformaties: ze zien hun vaste en relatief goed betaalde jobs verdwijnen, worden veelal geconfronteerd met werkloosheid of moeten hun toevlucht nemen tot een precairedienstenjob op de secundaire arbeidsmarkt. Deze toegenomen economische onzekerheid en sociale achterstelling zorgt vooral voor onbehagen bij economische achterblijvers, zoals ongeschoolde arbeiders en langdurig werklozen. Zo kan de ontwikkeling van etnocentrische houdingen in die groepen gezien worden als een reactie op de verslechtering van hun arbeidsmarktpositie, de competitie met etnische minderheden voor de schaarse jobs en een zondebokreflex tegen de toegenomen onzekerheid en vervreemding (Elchardus, 2009a; Evans & Need, 2002; Kunovich, 2004; Quillian,

1995; Scheepers, Gijsberts, & Coenders, 2002; Semyonov, Raijman, & Gorodzeisky, 2006).

Dit model voorspelt dat etnocentrisme vaker zal voorkomen bij economisch gemarginaliseerde groepen, zoals ongeschoolde arbeiders, kleine zelfstandigen en werklozen – gezien migranten veelal laaggeschoold zijn en vooral met laaggeschoolde arbeiders in competitie gaan voor jobs (Semyonov et al., 2006). De empirische steun voor deze ideeën is echter niet eenduidig (Hainmueller & Hiscox, 2007). Sommige auteurs durven zelfs te spreken van een zombietheorie; dit is een theorie die ondanks herhaaldelijke falsificatie in wetenschappelijke publicaties toch het politieke en publieke discours blijft inspireren (Hainmueller & Hopkins, 2014). Zij baseren hun kritiek op de observatie dat veel studies slechts een zwak verband vinden tussen sociale klasse – of breder: iemands economische omstandigheden – en culturele, politieke houdingen, waaronder etnocentrisme of autoritarisme, zodra opleidingsniveau als controlevariabele is opgenomen (voor een overzicht, zie Bessudnov, 2016; Houtman, 2003). Je kunt je echter afvragen of zo'n argument wel houdbaar is, aangezien in onze samenleving onderwijs een belangrijke determinant is van de latere sociaaleconomische positie en via deze weg politieke opvattingen kan beïnvloeden (Meeusen, de Vroome, & Hooghe, 2013).

Groepsbedreiging: economische en culturele variant

De bedreiging die uitgaat van een *influx* aan immigranten, hoeft niet persoonlijk te zijn. Zo zou je kunnen vinden dat immigranten niet zozeer een gevaar zijn voor jouw persoonlijke kansen op tewerkstelling, maar dat ze een bedreiging vormen voor de algehele economische toestand van je land (Citrin, Green, Muste, & Wong, 1997; Citrin & Sides, 2008). Of dat ze een onhoudbare druk vormen op de bestaande systemen van sociale zekerheid binnen de verzorgingsstaat – of je nu zelf steuntrekker bent of niet. Of als je bedreiging breder gaat interpreteren, kun je vinden dat de komst van nieuwkomers autochtone tradities en cultuur in gevaar brengt. Deze gepercipieerde bedreigingen hebben met processen van attributie te maken en zijn zo meer gerelateerd aan attitudes en opinies – wat verwacht je dat er zal gebeuren ten gevolge van de *influx* van nieuwkomers? Die bedreigingen zullen dus mee resoneren met bestaande attitudes en bredere waardeoriëntaties. Dit brengt ons bij de tweede groep van verklaringen, hier gegroepeerd onder 'groepsbedreiging'.

Het basisidee in dit model is dat nieuwkomers niet noodzakelijk wedijveren met de lagere, autochtone klasse voor werk, huisvesting en andere sociale diensten, maar dat ze door hun verschillende religieuze en culture achtergrond veeleer gezien worden als een bedreiging voor de 'eigen', autochtone identiteit/cultuur (Bendix, 1952; Elchardus & Siongers, 2007; Fend, 1994; Kinnear, 1992; Legge, 1996; Meuleman & Biliet, 2005). Een invloedrijk argument is dat van Inglehart (1990). Hij vat de naoorlogse veranderingen in de westerse landen samen als een "*silent revolution*" van materialistische naar postmaterialistische waarden. Deze culturele revolutie zou mogelijk gemaakt zijn door economische expansie en stijgende welvaart, toegenomen onder-

wijspeil, expansie van massacommunicatie en globalisering. Culturele veranderingen doen zich vooral voor vanaf het begin van de jaren zeventig, wanneer progressieve bewegingen – mede onder impuls van hevige studentenprotest – ijveren voor een beter en schoner milieu, voor meer gendergelijkheid en voor mensenrechten in het algemeen. Deze beweging wordt vooral – maar niet uitsluitend – gedragen door groepen jonge hoogopgeleiden die hebben geprofiteerd van de democratisering van het hoger onderwijs. Inglehart betoogt dat er tegelijk met die progressieve hang naar multiculturalisme en postmaterialistische waarden een tegenbeweging is ontstaan, die precies voor een terugkeer naar traditionele waarden pleit en terug wil naar de cultureel homogene, economisch voorspelbare samenleving van weleer. Deze groep mensen omvat vooral laagopgeleiden en oudere generaties en zou er mede nationalistische en isolationistische opvattingen op nahouden. Voor hen is ethnocentrisme een reactie op het wegvallen van de culturele en sociale homogeniteit die ze nodig hebben voor hun sociale identiteit. Ethnocentrisme heeft hier niet noodzakelijk een sociaal-structurele basis – gegrondvest in sociale klasse – maar lijkt gestuurd door opleidingsniveau als indicator van culturele openheid/conservatisme of een (in)tolerantie tegenover het ‘andere’, het ‘vreemde’.

In dit opzicht is ethnocentrisme mede onderdeel van een ruimer ideologisch complex. De literatuur over breuklijnen geeft een indicatie van hoe opinies zich kunnen structureren. Meestal onderscheiden auteurs een sociaaleconomische en een culturele breuklijn, soms ook een politieke (Dolezal & Hutter, 2012; Grande & Kriesi, 2012; Kalmijn & Kraaykamp, 2007; Lachat & Dolezal, 2008; Van der Brug & Van Spanje, 2009). De sociaaleconomische subdimensie heeft in de eerste plaats te maken met het belang van een interveniërende overheid en het functioneren van de verzorgingsstaat; deze dimensie geeft het liberale ethos weer of liberaal versus antiliberaal. De culturele dimensie heeft betrekking op het ervaren van bedreigingen van de identiteit als gevolg van de toegenomen culturele, religieuze, linguïstische en etnische diversiteit; hier is de tegenstelling tussen kosmopoliet versus identitair (Elchardus, 1994). De politieke dimensie, ten slotte, verwijst naar het verlies van nationale soevereiniteit. Deze laatste dimensies enten zich vaak op migratie en Europese eenmaking als issue (Dolezal & Hutter, 2012), maar omvatten ook wantrouwen tegenover de politiek en haar instellingen (den Ridder, Glas, & Dekker, 2014; McLaren, 2012). Verschillende auteurs wijzen erop dat de culturele conflictas het discours domineert en dat bijvoorbeeld ook sociaaleconomische thema’s vaak in culturele termen gedefinieerd worden (Grande & Kriesi, 2012; Kitschelt, 2007; Kriesi, 2014). Ethnocentrisme kan verbonden zijn met elk van deze dimensies: het kan geïnterpreteerd worden als een reactie op zowel een vermeende sociaaleconomische bedreiging als op de culturele bedreiging van de sociale identiteit ten gevolge van de toegenomen maatschappelijke diversiteit. De verschillende oriëntaties rond een conflictas kunnen elkaar versterken. Zo kunnen bijvoorbeeld cultureel conservatisme of traditionele religiositeit ethnocentrisme versterken als ze de culturele bedreiging van de sociale identiteit en het waardepatroon van groepen vormgeven.

Ook voor deze ideeën is het empirische bewijsmateriaalbewijs niet eenduidig. Veel studies vinden inderdaad een effect van onderwijsniveau op ethnocentrisme en gerelateerde attitudes (zie Hainmueller & Hopkins, 2014), waarbij ethnocentrisme vaker voorkomt bij lager geschoolden – met andere woorden, zij zijn minder tolerant en open tegenover vreemden. Onderwijs kan echter ook een proxy zijn voor sociaaleconomische positie. Sociaalpsychologische studies tonen dan weer overtuigend aan hoe ethnocentrisme samenhangt met autoritarisme, anomie, wantrouwen tegenover maatschappelijke en politieke instellingen, antimodernisme, nationalisme, anti-Europagevoelens enzovoort (Dolezal & Hutter, 2012; Elchardus & Siongers, 2009; Grande & Kriesi, 2012; Hello, Scheepers, & Slegers, 2006; Heydari, Teymoori, Haghish, & Mohamadi, 2014; Kalmijn & Kraaykamp, 2007; Kriesi, Grande, Lachat, Dolezal, Bornschieer & Frey, 2008; Lachat & Dolezal, 2008; McLaren, 2012; Napier & Jost, 2008; Onraet, Van Hiel, Roets, & Cornelis, 2011; Roets, Van Hiel, & Cornelis, 2006; Scheepers, Billiet, & De Witte, 1995; Swyngedouw, Beerten, Billiet, & Carton, 1993; Van der Brug & Van Spanje, 2009; Van Der Waal, Achterberg, & Houtman, 2007). Verschillende studies van stemgedrag wijzen allemaal op de toenemende rol van cultuur – waarden en oriëntaties – om electoraal gedrag te verklaren. Dat culturele elementen een belangrijke invloed hebben op stemgedrag wordt ook erkend in het traditionele breuklijnenmodel, aangezien ze als intermediaire factor fungeren tussen de structurele positie van een individu en zijn stemgedrag. Dat waarden, normen en oriëntaties vaak sterkere effecten hebben op stemgedrag is dan ook niet verwonderlijk en bewijst zeker niet de autonomie van culturele factoren. Het traditionele breuklijnenmodel veronderstelt echter (1) coherente waardepatronen die relatief sterk samenhangen met structurele posities en (2) duidelijk waarneembare, onderscheiden posities. Recente studies tonen aan dat noch in Nederland (den Ridder et al., 2014) noch in Vlaanderen (Van Rossem & Roose, 2016) echt sprake is van een nieuwe breuklijn: er is geen duidelijk attitudinale tweedeling en er zijn al evenmin duidelijk identificeerbare sociale groepen aan beide zijden van de breuklijn. Opmerkelijk is dus dat de laatste decennia politieke opinies minder sterk zijn gaan samenhangen met structurele posities en dat ook waardepatronen minder coherent zijn geworden.

In ieder geval houdt het groepsdreigingsmodel meer rekening met processen van betekenisgeving en attributie die het bestaande onbehagen kanaliseren in deze of gene richting. Competitie en belangenconflicten bestaan immers in vele dimensies, maar slechts enkele leiden tot een echt conflict of heuse gevoelens van ethnocentrisme. Ethnocentrisme richt zich bijvoorbeeld in de eerste plaats tegen migranten met een moslimachtergrond (Spruyt, van der Noll, & Vandenbossche, 2016) en bijvoorbeeld niet tegen migranten uit andere westerse landen, hoewel ook zij sociaaleconomisch in competitie gaan met de autochtone bevolking. De wijze waarop conflicten van welke aard dan ook worden begrepen en ingepast binnen ruimere waardeoriëntaties bij mensen, is sterk gekleurd en beïnvloed door het politieke discours in de massamedia. Dit brengt ons bij de derde groep verklaringen voor ethnocentrisme, met name de impact van het politieke discours op wat burgers (kunnen) denken.

Beïnvloeding vanuit het politieke discours en mediaberichtgeving

Opinies en attitudes over de gevolgen van een *influx* aan immigranten komen niet uit het niets. Waar beide vorige perspectieven etnocentrisme als individuele reacties zien op reële of gepercipieerde bedreigingen, kunnen politieke partijen en de media etnocentrisme al dan niet doelbewust aanwakkeren en versterken (Bale, 2003; Walgrave & De Swert, 2004). De vraag is welke impact het politieke discours heeft op opinies – of op welke manier publieke opinies het politieke discours sturen in een complex spel van wederzijdse beïnvloeding (Vliegenthart, Walgrave, & Meppelink, 2011; Walgrave & De Swert, 2007). De literatuur ter zake wijst op een aantal ontwikkelingen. In het algemeen is er empirisch materiaal te vinden dat een relatie suggereert tussen retoriek in de media en vijandigheid tegenover migranten (Hainmuller, 2013). Inhoudelijk zijn er bovendien evoluties in dat discours te onderkennen. Achterberg (2006), bijvoorbeeld, wijst op een verschuiving in partijprogramma's in België tussen 1945 en 1998. Hij vindt dat het belang van economische thema's afneemt, terwijl de pertinentie van milieuthema's toeneemt. Hij besluit dan ook dat ongelijkheid en sociaaleconomische kwesties aan relatief belang hebben verloren in de politieke arena, terwijl culturele thema's aan belang winnen (Achterberg, 2006; Van Der Waal et al., 2007). Hetzelfde verhaal krijg je te lezen in de analyse van Zakharov (2013), ditmaal voor een hele reeks landen (op basis van de *Manifesto Project Database*).

In Vlaanderen heeft het Vlaams Blok/Belang het migrantenthema prominent op de politieke agenda geplaatst. Een soortgelijke ontwikkeling waarbij één of meerdere partijen het migrantenthema monopoliseren en er electoraal garen bij spinnen, blijft in Wallonië veeleer achterwege. Als zogenaamde zweeppartij – en in weerwil of net dankzij het cordon sanitaire, d.i. het principieel uitsluiten van die partij van het openbaar bestuur – heeft het Vlaams Blok/Belang als *agenda setter* gediend in de massamedia voor heel wat thema's die een culturele dimensie kunnen hebben, zoals immigratie en samenlevingsproblemen (hoofddoekendebat, debat over offerfeest en onverdoofd slachten), onveiligheid als gevolg van criminaliteit gepleegd door allochtonen enz. Walgrave en De Swert (2004) tonen bijvoorbeeld mooi aan hoe de mediaberichtgeving over criminaliteit in massamedia in Vlaanderen samengaat met electorale winst voor het Vlaams Blok tussen 1991 en 2000.

Samengevat, lijkt de idee dat autochtonen immigranten als een economische of culturele bedreiging beschouwen voor het goed functioneren van de samenleving, in de meeste studies te worden aanvaard (zie Bessudnov, 2016). Etnocentrisme verwachten we dan ook vooral te vinden bij lager opgeleiden – zij zouden ook meer wantrouwig tegenover de instellingen moeten staan, en meer individualistisch zijn. Over hoe etnocentrisme zich ontwikkelt, in welke regio hebben we minder eenduidige verwachtingen. Als de ideeën over het politieke discours en de impact ervan op de publieke opinie enigszins steek houden, zou het etnocentrisme in Vlaanderen groter zijn dan in Wallonië en Brussel.

Data en methoden

Steekproef

In dit onderzoek maken we gebruik van de vier Belgische golven van de *European Values Study* (EVS, 2015). Die zijn verzameld in 1981, 1990, 1999 en 2009 bij respectievelijk 1.145, 2.792, 1.912 en 1.509 respondenten, wat de totale steekproefomvang brengt op $n = 7358$. De EVS is een algemene bevolkingssurvey en peilt naar velerlei waardeoriëntaties bij de Europese bevolking. De enquête bevraagt morele, religieuze, maatschappelijke en politieke waarden, alsook werkgerelateerde en familiewaarden. Er is een tweetrapssteekproefdesign gebruikt om een nationaal representatieve steekproef van de populatie van 18 jaar en ouder voor België te genereren. In al onze analyses maken we gebruik van de door de EVS aangeleverde gewichten.

Variabelen

Etnocentrisme. Etnocentrisme is geoperationaliseerd aan de hand van een reeks vragen over welke mensen men niet als buur wenst. Vier van deze items vormen indicatoren voor etnocentrisme, met name het niet willen hebben als burens van (1) mensen van een ander ras, (2) immigranten/gastarbeiders, (3) moslims en (4) joden. De laatste twee items werden niet bevraagd tijdens de eerste ronde van de EVS in België (1981). Op basis van een confirmatorische factoranalyse werd een etnocentrismescore geschat voor alle observaties. De resultaten van deze analyse worden getoond in Tabel 1. Het liever niet hebben als burens van mensen van een ander ras, immigranten/gastarbeiders of moslims laden het sterkste ($\geq 0,70$) op deze factor, gevolgd door het niet wensen van joden als burens. Een hogere score op deze factor betekent dat men er een meer etnocentrische opvatting op nahoudt.

Tabel 1. Factorladingen voor items etnocentrisme bij ML confirmatorische factoranalyse.

"Wenst liever niet als buur ..."	Lading
... immigranten/gastarbeiders	,79
... mensen van een ander ras	,71
... moslims	,71
... joden	,62

Alle ladingen zijn significant bij $p < ,001$.

Sociale kenmerken. De volgende achtergrondkenmerken van de respondenten zijn in de analyse opgenomen: geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, onderwijspeil, arbeidsmarktpositie, inkomen, gewest, levensbeschouwing en belang van religie. De leeftijd van de respondent is gehercodeerd in intervallen van vijf jaar: van 15-19 tot 70-74 en een bijkomende 75+-categorie. Voor de burgerlijke staat van de respondent is een

onderscheid gemaakt tussen gehuwd, samenwonend, gescheiden, feitelijk gescheiden, weduwe(naar) en single. In de 1999-survey is de categorie samenwonend niet apart bevraagd. Het onderwijspeil is gemeten aan de hand van de leeftijd waarop men zijn onderwijs beëindigd heeft. Alle respondenten die 21 jaar of ouder waren bij het beëindigen van hun onderwijs, hebben we in één categorie ondergebracht, alsook zij die op 12 jaar of vroeger hun onderwijs beëindigden. Voor arbeidsmarktpositie is een onderscheid gemaakt tussen managers en professionelen, bedienden, geschoolde arbeiders, ongeschoolde arbeiders, personen werkzaam in de landbouw en zelfstandigen. Voor de eerste vijf groepen werd ook steeds een onderscheid gemaakt tussen voltijds en deeltijds werkenden. Verder hebben we nog de volgende ‘niet-actieve’ categorieën opgenomen: gepensioneerd, niet-actief, student, werkloos en ander/ontbreekt. Voor huishoudinkomen werken we met drie inkomensniveaus: laag, gemiddeld en hoog.

Andere waardeoriëntaties. Om de samenhang van ethnocentrisme met andere politieke houdingen te onderzoeken, hebben we vier andere opvattingen meegenomen, met name institutioneel wantrouwen, sociaaleconomische gelijkheid, collectivistische oriëntatie en ethisch liberalisme. Elk van deze vier dimensies kan worden gelinkt aan ethnocentrisme via de nieuwe globaliseringsbreuklijn. De nieuwe breuklijn zoals die zich vandaag uit, wordt onder andere gekenmerkt door een wantrouwen tegenover de bestaande politieke instellingen, door sociaaleconomische tegenstellingen die zich vertalen in attitudes tegenover de rol van de overheid in de samenleving en door tegenstellingen over ethische thema's (Dekker & den Ridder, 2014; den Ridder et al., 2014; Dolezal & Hutter, 2012; McLaren, 2012). We hebben alleen die variabelen gebruikt die in de vier golven van de EVS voorkomen om deze dimensies te operationaliseren. Via confirmatorische factoranalyses hebben we de samenhang van de items voor elk van de dimensies getoetst (zie Tabel 2). Hierbij werd verondersteld dat de samenhang van de items constant bleef over de verschillende golven van de EVS. Het was toegestaan dat de verschillende factoren onderling correleerden en dat deze correlaties varieerden over tijd.

Tabel 2. Factorladingen voor institutioneel wantrouwen, sociaaleconomische gelijkheid, collectivistische oriëntatie en ethisch liberalisme bij ML confirmatorische factoranalyse.

Institutioneel wantrouwen		Sociaaleconomische gelijkheid		Ethisch liberalisme	
Geen vertrouwen in...		Belang van gelijkheid?		Is te rechtvaardigen...	
... politie	,66	Rechtse zelfidentificatie	-,54	... echtscheiding	,78
... parlement	,65	Meer inkomensongelijkheid	-,34	... abortus	,72
... overheidsadministratie	,64	Gelijkheid over vrijheid	,28	... prostitutie	,68
... justitie	,62			... homoseksualiteit	,67
... leger	,46	Collectivistische oriëntatie		... euthanasie	,64
... onderwijssysteem	,44	Competitie is slecht	,56	... zelfdoding	,59
... vakbonden	,43	Overheid verantwoordelijk	,49	... overspel	,48
... pers	,39	Werkloze kan job weigeren	,42		
... kerk	,35				

Alle ladingen zijn significant bij $p < ,001$.

Om vertrouwen of wantrouwen in maatschappelijke en politieke instituties te vatten, is de respondenten gevraagd of ze heel veel, veel, niet zo veel of geen vertrouwen hebben in een bepaalde institutie. De instituties opgenomen in alle vier EVS-golven zijn: de kerk, het leger, het onderwijssysteem, de pers, de vakbonden, de politie, het parlement, de overheidsadministratie en justitie. Tabel 2 toont dat de ladingen van de meer overheidgerelateerde instituties, zoals de politie, het parlement, de overheidsadministratie en justitie, duidelijk hoger zijn dan die van de andere, wat erop wijst dat een wantrouwen tegenover de overheid de kern van deze dimensie uitmaakt.

Om de houding van de respondent met betrekking tot sociaaleconomische gelijkheid te meten, maken we gebruik van een reeks items die peilen naar de politieke zelf-identificatie en naar voorkeuren met betrekking tot sociale gelijkheid en de rol van de staat. De respondenten is gevraagd zichzelf te plaatsen op een schaal van 1 (links) tot 10 (rechts), om te kiezen wat ze het belangrijkste vinden: vrijheid (1) of gelijkheid (2), of ze voor minder (1) of meer (10) inkomensongelijkheid zijn. Voor de collectivistische oriëntatie is hun gevraagd of een individu verantwoordelijk moet zijn om voor zichzelf te zorgen (1) of dat de overheid een belangrijke verantwoordelijkheid moet dragen om voor de mensen te zorgen (10). Een volgende indicator is of werklozen jobs mogen weigeren of niet, gaande van (1) werklozen moeten elke job aannemen of ze verliezen hun uitkering tot (10) werklozen kunnen jobs die ze niet willen, weigeren. Een laatste item peilt naar de houding tegenover competitie: (1) competitie is goed want het stimuleert mensen hard te werken en te innoveren tot (10) competitie is slecht want het brengt het slechtste in de mens naar boven. Het valt op in Tabel 2 dat geen enkele van de items op de tweede en derde dimensie een hoge lading heeft – er is met andere woorden geen sprake van sterke, consistente oriëntaties. Ondanks de aanwezigheid van een onderliggende gelijkheid houden vele respondenten er toch inconsistente oriëntaties op na.

Ethisch liberalisme, ten slotte, is gemeten door te vragen in welke mate respondenten bepaalde handelingen aanvaarden of verwerpen. De EVS vraagt om bepaald gedrag te scoren op een schaal van (1) nooit te rechtvaardigen tot (10) altijd te rechtvaardigen. De volgende handelingen zijn opgenomen als indicatoren voor ethisch liberalisme: homoseksualiteit, prostitutie, abortus, echtscheiding, euthanasie, zelfdoding en overspel. Dit zijn allemaal handelingen waarover een duidelijke oppositie bestaat tussen ethisch conservatieven en progressieven of ‘libertairen’.

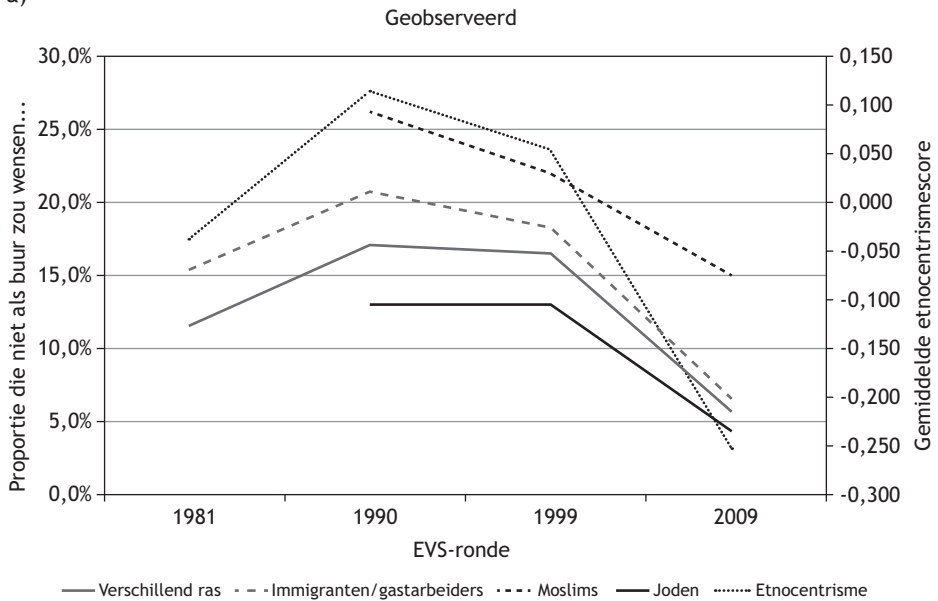
Analyse en resultaten

Evolutie van ethnocentrisme in België tussen 1981 en 2009

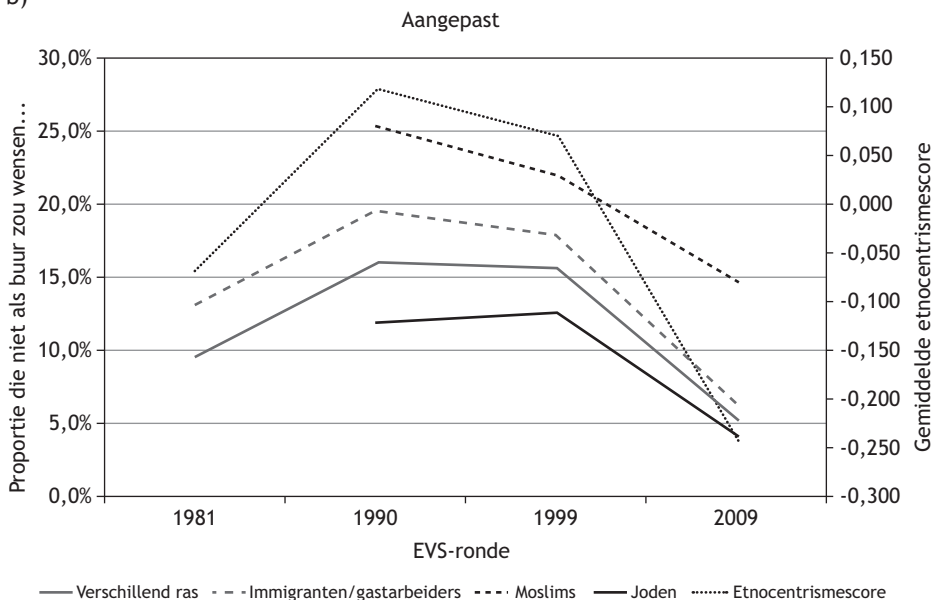
Figuur 1a toont de evolutie van ethnocentrisme in België over de vier EVS-rondes. Op de linker-as wordt het percentage weergegeven van respondenten die bepaalde mensen niet als burens wens. Op de rechter-as staat de gemiddelde ethnocentrismescore voor de EVS-ronde. De trend is duidelijk: voor alle indicatoren liggen de hoogste scores in de jaren negentig (in de EVS 1991- en 1999-ronden). In 1981 was het ethnocentrisme

volgens de beschikbare indicatoren beduidend lager dan in de jaren negentig en in 2009 zakt het niveau van etnocentrisme opnieuw tot zelfs onder het niveau van 1981. De paarsgewijze verschillen tussen de gemiddelde scores op etnocentrisme zijn alle significant bij $p < 0,001$, behalve voor het verschil tussen 1981 en 1999 dat significant is bij $p < 0,050$. Het verschil tussen 1991 en 1999 is niet significant.

a)

b)

Figuur 1. Evolutie van de indicatoren voor etnocentrisme tussen 1981 en 2009.

Voor de individuele indicatoren nemen we soortgelijke verschillen waar. Etnocentrisme in België neemt dus toe in de jaren tachtig om een maximum te bereiken in de negentiger jaren, maar het is sindsdien op de terugweg. De groep die het minst populair is als buur, zijn moslims. In 1991 wenste 26% van de respondenten geen moslim als buur, in 2009 is dit gedaald tot 15%, maar het blijft wel de minst populaire groep in alle EVS-ronden. De ranking in termen van impopulariteit als buur blijft constant over de vier EVS-ronden: eerst moslims, dan immigranten/gastarbeiders, mensen van een ander ras, en uiteindelijk joden. In de laatste ronde – die van 2009 – zijn de verschillen tussen deze laatste drie groepen wel beduidend kleiner geworden. Controleren voor de leeftijd en het opleidingsniveau van de respondenten verandert het beeld niet substantieel, wat erop wijst dat de vergrijzing en het toegenomen onderwijsniveau over de bestudeerde periode niet verantwoordelijk zijn voor de veranderingen in niveau van etnocentrisme (zie Figuur 1b).

Etnocentrisme en sociaal-structurele kenmerken van respondenten

Om te achterhalen welke achtergrondkenmerken samenhangen met etnocentrisme en of die verschuiven in de loop der tijd, presenteren we twee analyses. Allereerst maken we gebruik van een hiërarchische ANOVA, waarbij we eerst het kenmerk invoegen, dan de EVS-ronde en ten slotte de interactie nagaan tussen kenmerk en ronde. In een tweede analyse maken we gebruik van een regressieboomanalyse om te identificeren in welke groepen etnocentrisme al dan niet wijd verspreid is. Regressieboomanalyse is een exploratieve techniek waarbij in een stapsgewijze procedure gestreefd wordt om groepen te identificeren die steeds homogener worden op een bepaald kenmerk, en dit door de steekproef op te splitsen naargelang de waarden op een reeks achtergrondvariabelen. Het voordeel van deze techniek is dat ze toelaat om verschillende combinaties van kenmerken te identificeren die leiden naar een hoog (of laag) niveau van etnocentrisme – en dus om complexe interacties te identificeren.

Tabel 3. Samenvattende resultaten voor de relaties tussen achtergrondkenmerken en etnocentrisme, naar EVS-ronde.

	Hoofdeffect	Effect EVS-ronde	Interactie	Totaal
EVS-ronde		,024***		,024***
Geslacht	,000	,027***	,001	,027***
Leeftijd	,016***	,029***	,005***	,048***
Burgerlijke staat	,010***	,026***	,003*	,038***
Onderwijsniveau	,023***	,024***	,003	,048***
Arbeidsmarktstatus	,020***	,024***	,005	,048***
Inkomen	,005***	,025***	,002*	,032***
Gewest	,017***	,026***	,005***	,047***
Levensbeschouwing	,005***	,025***	,001	,031***
Belang van religie	,002**	,026***	,002	,030***

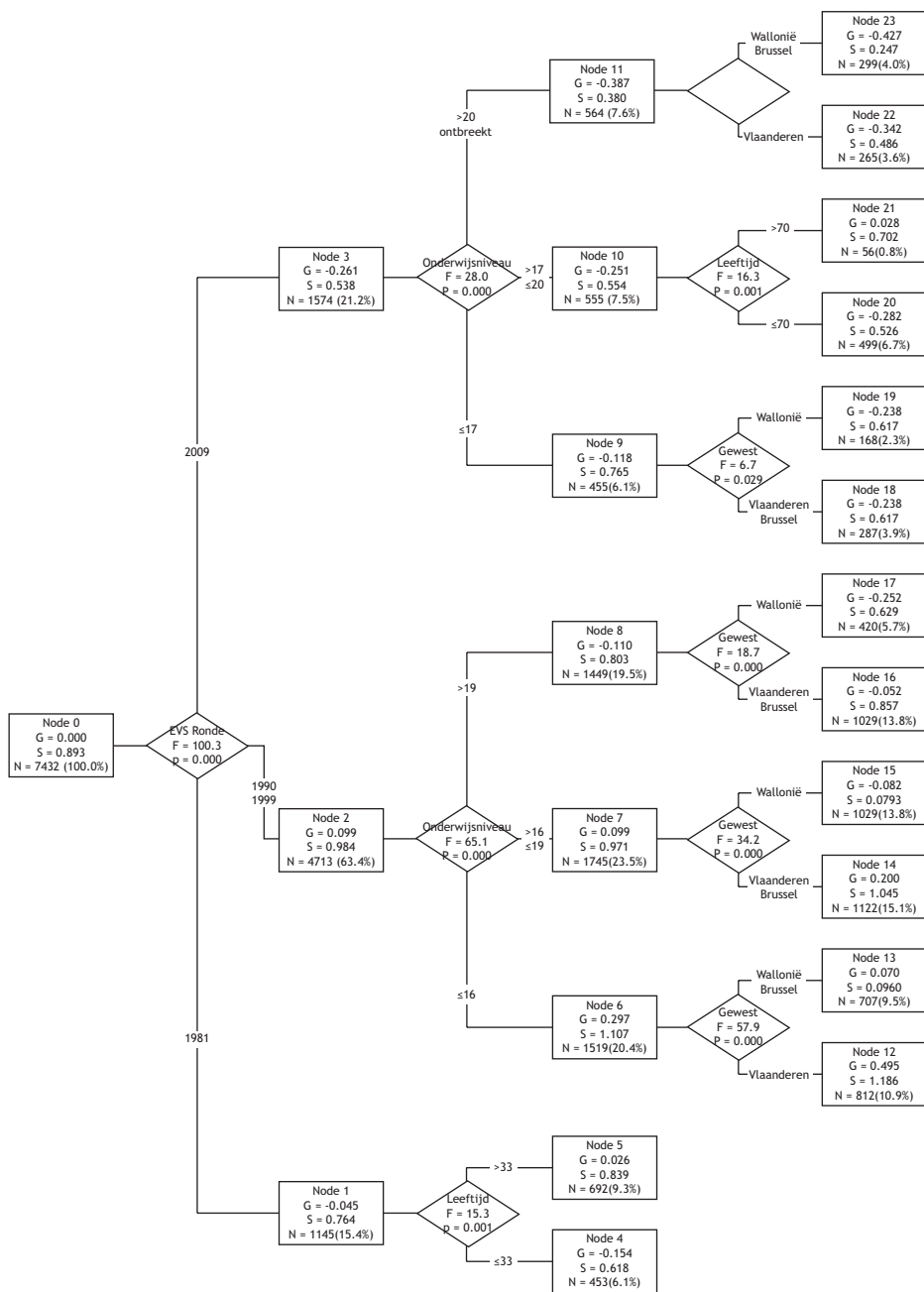
*E*² volgens type I som der kwadraten; *: $p < ,05$, **: $p < ,01$, ***: $p < ,001$.

De ANOVA in Tabel 3 laat zien dat etnocentrisme varieert met de achtergrondkenmerken van de respondenten, maar dat de relaties door de band veeleer zwak zijn. Alleen geslacht heeft geen significant hoofdeffect op etnocentrisme, maar de verklarende kracht van de andere variabelen blijft beperkt – variërend van 0,2% voor religiositeit tot 2,3% voor onderwijsniveau. Hoewel de richtingen van de effecten consistent zijn met de verwachtingen, blijft de variatie binnen elk van de categorieën groot: etnocentrisme hangt slechts in zeer beperkte mate samen met sociale achtergrondkenmerken. De effecten van sommige achtergrondvariabelen (leeftijd, burgerlijke staat, inkomen en gewest) veranderen over de verschillende EVS-ronden, maar ook die interactie-effecten zijn zwak. Etnocentrisme neemt bijvoorbeeld toe met leeftijd en dit is het geval in elk van de EVS-golven. In 1991 is deze relatie minder duidelijk omdat er toen ook onder jongeren vrij veel etnocentrisme heerste. Het effect van onderwijsniveau op etnocentrisme is relatief lineair: het gemiddelde etnocentrisme neemt af naarmate het opleidingsniveau van de respondent toeneemt. Dit loopt parallel met de resultaten voor etnocentrisme naar arbeidsmarktstatus of huishoudinkomen.

Een consistente bevinding is dat Vlaanderen in elk van de drie golven waarvoor de regionale data beschikbaar waren, gemiddeld significant hoger scoort dan de twee andere gewesten. Dit verschil is het meest uitgesproken in de 1999 EVS-ronde. In 2009 is de gemiddelde etnocentrisme score in alle drie de gewesten verder gedaald, maar vooral in Vlaanderen is deze afname uitgesproken. Hierdoor zijn de verschillen tussen de gewesten beduidend kleiner geworden.

Figuur 2 toont de regressieboomanalyse. Die vat de effecten samen van de achtergrondkenmerken op de score voor etnocentrisme. In verschillende stappen wordt de totale steekproef immers opgedeeld in steeds homogeneren groepen op etnocentrisme op basis van de waarden op de achtergrondkenmerken. De eerste variabele die in de analyse opgepikt wordt, is de EVS-ronde, wat erop wijst dat het vooral tijdsgebonden factoren zijn die zorgen voor de geobserveerde variaties in etnocentrisme – veeleer dan persoonsgebonden kenmerken. Dit resultaat bevestigt dat de jaren negentig (EVS-ronden 1991 en 1999) gekenmerkt worden door de hoogste niveaus van etnocentrisme, met 2009 het gemiddeld laagste niveau en de 1981-ronde daartussen. In 1981 (node 1) is de enige weerhouden discriminerende variabele de leeftijd van de respondenten: respondenten jonger dan 33 jaar vertonen gemiddeld lagere etnocentriem scores dan respondenten ouder dan 33 jaar. Voor de EVS-ronde van 1981 is geen van de andere onafhankelijke variabelen discriminerend wat de graad van etnocentrisme betreft.

Bij de twee andere groepen (node 2: EVS-ronden 1991 en 1999, en node 3: EVS-ronde 2009) is het telkens het onderwijsniveau dat opgepikt wordt in de regressieboomanalyse. Beide keren worden drie verschillende groepen onderscheiden: laag, gemiddeld en hoger onderwijs. Hierbij hebben de laaggeschoolde respondenten gemiddeld de hoogste scores op etnocentrisme en de hooggeschoolde de laagste. Vijf van de zes nodes (6, 7, 8, 9, 11) worden verder opgesplitst naar de regio van de respondent. Vlamingen scoren gemiddeld hoger op etnocentrisme dan hun Waalse landgenoten, met de Brusselaars soms dichterbij de Vlamingen en soms dichterbij de Walen. Alleen voor de gemiddeld geschoolde respondenten in de 2009-EVS (node 10) is het niet regio

Noot: G: gemiddelde, S: standaardafwijking, N: nodefrequentie

Figuur 2. Boomdiagram voor ethnocentrisme, alle EVS-golven.

maar leeftijd die een verder onderscheid maakt tussen meer en minder etnocentrisch. Respondenten ouder dan 70 zijn meer etnocentrisch dan mensen jonger dan 70.

Slechts vier van de achtergrondkenmerken worden opgehaald in deze analyse: EVS-ronde, leeftijd, onderwijsniveau en regio. Let wel, de uiteindelijke nodes (4, 5, 12 tot en met 23) verklaren in totaal slechts 7,0 procent van de variantie in etnocentrisme. Dit wijst er opnieuw op dat de sociaal-structurele variabelen die traditioneel gebruikt worden om verschillen in politieke opvattingen te verklaren, hier relatief weinig effect hebben (risico = 0,739 met $s = 0,016$). In de 1991- en 1999-EVS-golven is etnocentrisme gemiddeld het laagste onder hoogopgeleiden in Wallonië, terwijl de hoogste scores gevonden worden onder laagopgeleiden in Vlaanderen. In de 2009-golf zijn het nog steeds de hoogopgeleiden in Wallonië die gemiddeld het laagste scoren op etnocentrisme, terwijl in Vlaanderen en Brussel de hoogste gemiddelde score geobserveerd wordt voor middenopgeleiden ouder dan 70 en laagopgeleiden.

Etnocentrisme en andere waardeoriëntaties

De literatuur over de globaliseringsbreuklijn veronderstelt dat verschillende waardeoriëntaties samenhangen en dus dat etnocentrisme onderdeel is van een groter complex van oriëntaties. De resultaten in 4 tonen alvast dat van samenhang niet altijd sprake is. In 1981, bijvoorbeeld, heeft etnocentrisme een zwakke significante associatie met institutioneel wantrouwen, een relatief sterke relatie met het belang dat men hecht aan gelijkheid, maar geen verband met ethisch liberalisme. Met andere woorden, etnocentrische respondenten zijn in 1981 meer geneigd om hoger te scoren op institutioneel wantrouwen en ook om minder belang te hechten aan economische gelijkheid. De correlatie tussen etnocentrisme en institutioneel wantrouwen blijft vrij zwak in de 1991- en 1999-golven wanneer etnocentrisme het hoogste is, en pas in de 2009-EVS vinden we een significant sterkere correlatie tussen deze twee oriëntaties ($r = 0,38$).

Tabel 4. Correlaties tussen etnocentrisme en andere houdingen, per jaar.

Jaar	Institutioneel wantrouwen	Belang van gelijkheid	Collectivistische oriëntatie	Ethisch liberalisme
1981	,09* ^a	-,25*	n.b.	,04 ^{efg}
1990	,06* ^b	-,26***	-,11*** ^d	-,12*** ^{ehi}
1999	,09*** ^c	-,24***	-,04 ^d	-,18*** ^{fhj}
2009	,38*** ^{abc}	-,31***	,04	-,41*** ^{gij}

Significantie: *, $p < ,05$, **, $p < ,01$, ***, $p < ,001$.

n.b.: niet beschikbaar

Correlatiecoëfficiënten met zelfde letter [a-j] zijn significant verschillend van elkaar bij $\alpha = ,05$.

De correlatie tussen etnocentrisme en het belang van gelijkheid blijft vrij stabiel over de hele periode: personen die er een meer etnocentrische houding op nahouden, zijn ook meer geneigd om weinig belang te hechten aan gelijkheid. Waar in 1990 etnocen-

trisme zwak maar significant samenhangt met een meer individualistische oriëntatie, wordt deze associatie niet-significant in de latere EVS-ronden. De relatie met ethisch liberalisme daarentegen wordt sterker over tijd: in 1981 is er geen significante correlatie tussen ethnocentrisme en ethisch liberalisme, terwijl de samenhang in elke daaropvolgende EVS-ronde steeds sterker wordt. In de EVS van 2009 bedraagt de correlatie -0,41: ethnocentrische respondenten zijn ook ethisch conservatiever.

Conclusie en discussie

In deze bijdrage onderzochten we ethnocentrische houdingen in de Belgische bevolking van 1981 tot 2009 aan de hand van vier golven van de *European Values Study*. Ethnocentrisme is een standaardonderdeel van het discours van veel extreemrechtse en rechts-populistische partijen die in heel Europa de kop opstaken sinds het einde van de twintigste eeuw en die zich voornamelijk richtten tegen nieuwe migrantengolven in het algemeen en tegen migranten met een moslimachtergrond in het bijzonder. De literatuur suggereert dat deze wijdverspreide anti-immigrantengevoelens een reactie zijn op de gevolgen van globalisering, postindustrialisering en postmodernisering. Deze bijdrage plaatst enkele vraagtekens bij deze stelling. Onze resultaten tonen immers dat het ethnocentrisme in België het hoogste was in de jaren negentig, om daarna weer te dalen. Die daling kunnen we moeilijk alleen toeschrijven aan de economische en culturele bedreigingshypothese. De effecten van globalisering en postindustrialisering lijken immers niet te zijn afgenomen sinds de jaren negentig. Vanuit beide bedreigingshypothese zouden we veeleer verwachten dat het ethnocentrisme verder zou zijn toegenomen in 2009. Het is ook niet zo dat de culturele conflicten tussen de verschillende gemeenschappen afgenomen zijn. Integendeel, denken we maar aan het hoofddoekendebat, de discussie over het onverdoofd slachten bij het offerfeest of de plaats van de islam in de westerse samenleving. Bovendien zijn de migrantengemeenschappen ook mondiger en assertiever geworden, wat de belangenconflicten alleen nog maar zichtbaarder maakt. Uiteraard blijft het de vraag of deze dalende trend zal aanhouden. De recente gebeurtenissen met betrekking tot de Europese migrantencrisis en de razendsnelle groei van antimigrantebewegingen en *dito* partijen in een aantal Europese landen doen alvast vermoeden dat ethnocentrisme weer in de lift zit.

In Vlaanderen valt de stijging en daaropvolgende daling van ethnocentrisme samen met de opkomst en neergang van het Vlaams Blok/Belang. Het electorale hoogtepunt van die partij viel samen met de periode waarin ethnocentrische houdingen het meest prevalent waren. Het Vlaams Blok/Belang nam bezit van het migrantenthema en het bijhorende ethnocentrische discours (Walgrave & De Swert, 2007), terwijl de andere partijen het thema grotendeels negeerden. Dit maakte het mogelijk dat het Vlaams Blok/Belang de politieke agenda ging bepalen en het ethnocentrisme aanwakkerde, hierbij geholpen door de populaire media die de migranten- en minderhedenproblematiek in de publieke belangstelling hielden (Walgrave & De Swert, 2004, 2007). Ook

in Nederland wordt gewezen op hoe de media door op migratietopics te focussen, antimigrantenpartijen versterken (Boomgaarden & Vliegenthart, 2007). Dit succes kon echter alleen plaatsvinden als deze boodschappen een publiek vonden dat er ook ontvankelijk voor was en waarbij het thema aansloeg. Hoewel het discours vanuit politiek en media het etnocentrisme aanwakkerde, legitimeerde en verspreide, vond het reeds een voedingsbodemp onder de bevolking. Onmogelijk uit te maken in welke mate mensen voor het Vlaams Blok/Belang stemden omdat ze etnocentrisch waren, en in welke mate ze etnocentrisch werden omdat ze zich met het Vlaams Blok/Belang identificeerden. Andere partijen versterkten de claim van extreemrechts over dit thema, aangezien ze de problematiek grotendeels negeerden en/of nalieten een alternatief discours te ontwikkelen. Pas veel later komt een meer actieve reactie op gang en verliest extreemrechts haar monopolie en de agendasetting errond. De electorale terugval van het Vlaams Belang lijkt samen te vallen met een afnemend etnocentrisme. In welke mate de terugval van het Vlaams Belang en het verlies van haar monopolie over het thema bijdragen tot de afname van het etnocentrisme, blijft onduidelijk. Opmerkelijk is dat in Franstalig België een dergelijk versterkingseffect vanuit de politiek/media in veel mindere mate heeft plaatsgevonden. Extreemrechtse partijen met een etnocentrisch discours, zoals het Front National, zijn daar nooit echt van de grond gekomen, deels door aanhoudende interne conflicten en een slechte organisatie (Rea, 1997).

Een eerste focus van deze bijdrage was de sociale inbedding van etnocentrische houdingen: in welke geledingen van de maatschappij komt etnocentrisme het meest/minst voor en hoe evolueert de samenhang met sociale achtergrondkenmerken over de tijd? De bedreigingstheorieën veronderstellen alvast dat politieke houdingen verankerd zijn in bepaalde sociale groepen, dat zij gerelateerd zijn aan belangen en statusposities. Etnocentrisme en houdingen zoals institutioneel wantrouwen zouden het meest uitgesproken en het meest verspreid zijn onder de laagopgeleiden, onder personen met een precare positie op de arbeidsmarkt en onder sociaal en cultureel conservatieven. Onze resultaten liggen niet helemaal in de lijn van deze opvatting. Hoewel we inderdaad trends vinden dat etnocentrisme meer frequent is onder deze geledingen, blijft de relatie tussen etnocentrisme en sociale kenmerken vrij zwak. Etnocentrisme mag dan al meer voorkomen in bepaalde lagen van de bevolking, het is nergens quasi-universeel en geen enkele bevolkingsgroep ontsnapt eraan. Met andere woorden, de sociaal-structurele basis voor etnocentrisme is zwak. En dit is niet de eerste empirische studie die de zwakke relatie tussen etnocentrisme en structurele kenmerken blootlegt (Achterberg, 2004; Achterberg & Houtman, 2006; Elchardus, 2009b; Hainmueller & Hopkins, 2014; Houtman, 2003). Wat zijn de implicaties hiervan voor de dominante theoretische benaderingen van etnocentrisme? Dit soort bevindingen stellen structurele verklaringen van etnocentrisme – zoals de economische en culturele bedreigingstheorieën – in vraag. Die verwachten immers een relatief sterk verband tussen sociale positie en etnocentrisme: etnocentrisme is sociaal verankerd, aangezien zowel belangentegenstellingen, competitie als (gepercipieerde) bedreigingen hun oorsprong vinden in die sociale posities.

Zelfs onderwijs, dat vaak wordt aangezien als de factor die de nieuwe politieke en culturele tegenstellingen het beste vat (Achterberg & Houtman, 2006; Elchardus & Glo-rioux, 2003; Elchardus & Siongers, 2007; Elchardus & Spruyt, 2012; Hello et al., 2006; Houtman, 2003; Van Der Waal et al., 2007), verklaart hier minder dan drie procent van de variantie in etnocentrisme. We mogen dan wel vinden dat hoger opgeleiden gemiddeld minder etnocentrisch zijn dan laagopgeleiden, we observeren niettemin binnen alle geledingen een grote variatie aan etnocentrisme. Hoger onderwijs lijkt hier niet meteen te leiden tot een open, kosmopolitische blik op de wereld tegenover een veeleer gesloten en lokale kijk van laagopgeleiden. Het argument dat het toenemende belang van onderwijs als onderscheidingscriterium zou wijzen op een toename van het belang van cultuur, is betwistbaar (Elchardus & Siongers, 2009; Houtman, 2003; Van Der Waal et al., 2007). Onderwijs is immers niet alleen een indicator van cultu-reel kapitaal, maar ook van economisch en menselijk kapitaal (Meeusen et al., 2013). In onze huidige maatschappij is onderwijs een belangrijke determinant van iemands sociale positie. In onze economie is onderwijs belangrijk voor de positie op de arbeidsmarkt – laaggeschoolden worden vaak verbannen naar de secundaire arbeidsmarkt met preciaire tewerkstellings- en werkomstandigheden. In dat opzicht is klassepositie meer dan inkomen. Opnieuw is de nood voelbaar aan gedegen studies die de mechanismen blootleggen waarlangs onderwijs politieke opvattingen en gedrag beïnvloedt. Dat het effect van onderwijs op etnocentrisme zwak is, ondermijnt dus niet alleen de structu-rele maar ook de culturele theorieën.

Vlaanderen is consistent meer etnocentrisch dan Wallonië. Daar in de regressie-boomanalyse het gewest steeds als laatste variabele aan bod kwam, lijken de mecha-nismen onderliggend aan etnocentrisme niet te verschillen tussen de gewesten. Het verschil is veeleer een verschil in niveau en niet in aard. Deze bevindingen onder-mijnen de breuklijnen-, bedreigings- en competitie-modellen van etnocentrisme. Als sociale transformaties, zoals globalisering of postmodernisering en postindustrialise-ring, aan de oorzaak liggen van etnocentrisme, dan zou je in Wallonië een beduidend hoger niveau van etnocentrisme verwachten dan in Vlaanderen. Juist het omgekeerde wordt waargenomen. Wallonië is immers veel erger getroffen door globalisering en de-industrialisering dan Vlaanderen; het kent hogere werkloosheids- en armoedecijfers en het heeft ook meer immigratie gekend. Je verwacht dan ook meer interetnische competitie en hogere gevoelens van bedreiging en *ergo* meer etnocentrisme. Ook dit plaatst de bedreigingstheorieën voor een uitdaging: ze kunnen alvast geen duidelijke verklaring bieden voor het lagere etnocentrisme in Franstalig België. Stellen dat het hier om een cultureel gegeven gaat, is te eenvoudig en niet overtuigend. We kunnen alleen wat speculeren over welke factoren hier mogelijk toe bijdragen. Hierboven heb-ben we reeds gewezen op de afwezigheid van een succesvolle extreemrechtse partij in Franstalig België die het thema van migranten kon uitbuiten en zo etnocentrisme onder de bevolking aanwakkeren. Naast de organisatorische zwakte van het Front Na-tional, kan ook het cliëntelisme van de PS dat voor een sterkere binding tussen partij en kiezers zorgde, een dam tegen het etnocentrisme opgeworpen hebben. De nieuwe politieke cultuur in Vlaanderen heeft deze band tussen partijen en kiezers aanzienlijk

verzwakt en zo ruimte geschapen voor nieuwe partijen. De Franstalige media hebben ook minder de migranten- en minderhedenproblematiek uitgebuit en hebben sneller dan in Vlaanderen positie genomen tegen racisme.

In ieder geval is er nood aan meer complexe modellen die aandacht besteden aan de paden en mechanismen die sociale positie linken met ethnocentrisme. Een relatief recent voorbeeld van zo'n poging is het cultuursociologisch model voor ethnocentrisme (Elchardus & Siongers, 2009). Dit model blijft sterk sociaalpsychologisch van aard, waarbij de sociale constructie en contingentering van verwerkingsmechanismen en discours te weinig aan bod komen. Een culturele benadering van ethnocentrisme biedt mogelijkheden, zeker als ethnocentrisme binnen een ruimer cultureel systeem wordt geplaatst en niet wordt beschouwd als een op zich staande houding. Ethnocentrisme maakt immers deel uit van een cultureel repertoire. De vragen die hierbij gesteld moeten worden, zijn onder andere waar zo'n cultureel repertoire vandaan komt, hoe het in stand wordt gehouden, hoe het zich verspreidt en wie het gebruikt. Is het gebruik van zo'n cultureel repertoire een individuele keuze of is het veeleer sociaal gestructureerd?

Het tweede luik van onze analyse onderzocht hoe ethnocentrisme samenhangt met andere politieke houdingen – hoe het een onderdeel vormt van een ruimer cultureel-ideologisch systeem. Alhoewel zulke cultureel-ideologische systemen vaak maar losjes geïntegreerd zijn, versterken de verschillende elementen elkaar. Bijvoorbeeld, als de gangbare ideeën over de globaliseringbreuklijn correct zijn, zouden ethnocentrisme en antimigranten houdingen gepaard gaan met een anti-Europese houding en een wantrouwen tegenover maatschappelijke en politieke instellingen. Meuleman en Billiet (2005) tonen ook al dat de perceptie dat migranten een bedreiging vormen, samenhangt met een wantrouwen jegens publieke instituties. Het hebben van bepaalde politieke attitudes stelt je bloot aan soortgelijke opinies en – wat belangrijker is – legitimeert ze mee. Onze resultaten tonen alvast dat de culturele inbedding van ethnocentrisme over de tijd gewijzigd is en dat die zich genesteld heeft binnen een conservatief *cultureel* systeem. Dit is een vrij recente ontwikkeling. In de eerste EVS-golf in 1981 is ethnocentrisme alleen – en zwak – gelinkt met rechtse sociaaleconomische houdingen en niet met institutioneel wantrouwen of ethisch conservatisme. De laatste 20 jaar echter is het verband met institutioneel wantrouwen en ethisch conservatisme toegenomen, terwijl dit met het belang dat men aan (on)gelijkheid hecht, constant gebleven is. Dit zou erop kunnen wijzen dat het argument achter ethnocentrisme verschoven is van sociaaleconomische competitie en bedreiging naar één over culturele identiteit en ingebed is in een conservatief cultureel-ideologisch complex dat ook de basis vormt van het rechts populistisch denken (Rydgren, 2005). Centraal in deze ideologie staat dat de bestaande instellingen niet langer het belang van het volk dienen maar enkel nog die van 'een elite'. Dit vat ook dat grote groepen binnen de maatschappij zich vervreemd en weinig betrokken bij de politiek voelen (Fend, 1994; Heydari et al., 2014; Stoker & Evans, 2014). Verschillende auteurs wijzen er echter op dat sommige populistische antimigranten/anti-islampartijen zich ook beroepen op liberale waarden, zoals de scheiding van kerk en staat, de gelijkheid van man en vrouw enz. om hun

etnocentrische standpunten te rechtvaardigen (Akkerman, 2005; Betz & Meret, 2009; De Koster, Achterberg, Van der Waal, Van Bohemen, & Kemmers, 2014). De rol van extreemrechtse partijen en mogelijk ook van andere conservatieve partijen, alsmede van hun politieke tegenstanders, mag bij het tot stand komen van een dergelijk conservatief complex niet onderschat worden. Deze partijen linken de verschillende thema's in hun programma's en boodschappen, en zo vatten ze kiem in de publieke opinie. Op deze wijze socialiseren politieke partijen het electoraat.

Deze bijdrage bevestigt dat de traditionele theorieën over etnocentrisme en antimigrantenopvattingen tekortschieten. Sociologische theorieën vertrekken van het idee dat waarden en opvattingen gelinkt zijn aan sociale posities. Deze studie toont echter aan dat ook in België etnocentrisme maar matig gerelateerd is aan sociale posities, inbegrepen arbeidsmarktpositie en onderwijs, en dat ook de cultureel-ideologische inbedding van etnocentrisme niet echt sterk is en verandert over tijd. Deze studie kan dan wel de evolutie en verspreiding van etnocentrisme in België beschrijven, maar – en hierin staan we niet alleen – ze faalt in het verklaren ervan. De dominante theorieën lijken alle wel iets van verklaringskracht te bieden, maar die kracht blijft zwak. Het kan dat we in vloeibare tijden leven (Bauman, 2007) waar er nog weinig zekerheden zijn en waar individuele, psychologische factoren belangrijker zijn dan sociale. De reactie op de bedreigingen en onzekerheden veroorzaakt door globalisering en postmodernisering is dan veeleer individueel dan sociaal gestructureerd.

Bibliografie

- Achterberg, P. (2004). Klassegebonden stemgedrag en de nieuwe politieke cultuur. Stemgedrag en de saillantie van politieke issues in partijprogramma's. *Tijdschrift voor Sociologie*, 25(3), 335-354.
- Achterberg, P. (2006). Class voting in the new political culture economic, cultural and environmental voting in 20 western countries. *International sociology*, 21(2), 237-261.
- Achterberg, P. & Houtman, D. (2006). Why do so many people vote 'unnaturally'? A cultural explanation for voting behaviour. *European Journal of Political Research*, 45(1), 75-92. DOI 10.1111/j.1475-6765.2005.00291.x.
- Akkerman, T. (2005). Anti-immigration parties and the defence of liberal values: The exceptional case of the List Pim Fortuyn. *Journal of Political Ideologies*, 10(3), 337-354.
- Andersen, J. G. & Bjorklund, T. (1990). Structural Changes and New Cleavages: The Progress Parties in Denmark and Norway. *Acta Sociologica*, 33(3), 195-217.
- Bale, T. (2003). Cinderella and her ugly sisters: the mainstream and extreme right in Europe's bipolarising party systems. *West European Politics*, 26(3), 67-90.
- Bauman, Z. (2007). *Liquid times. Living in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity.
- Bendix, R. (1952). Compliant Behavior and Individual Personality. *American Journal of Sociology*, 58(3), 292-303.
- Bessudnov, A. (2016). Ethnic Hierarchy and Public Attitudes towards Immigrants in Russia. *European Sociological Review*, 32(5), 567-580.

- Betz, H.-G. & Meret, S. (2009). Revisiting Lepanto: the political mobilization against Islam in contemporary Western Europe. *Patterns of prejudice*, 43(3-4), 313-334.
- Bijttebier, J., Butenaerts, P., Deschouwer, K., Elchardus, M., Gaus, H., Houttekiet, D., Huyse, L., Neels, A., Swyngedouw, M. & Vanderkindere, T. (1992). *24 november 1991. De betekenis van een verkiezingsuitslag*. Leuven: Kritak.
- Boomgaarden, H. G. & Vliegenthart, R. (2007). Explaining the rise of anti-immigrant parties: The role of news media content. *Electoral Studies*, 26(2), 404-417.
- Citrin, J., Green, D. P., Muste, C. & Wong, C. (1997). Public opinion toward immigration reform: The role of economic motivations. *The Journal of Politics*, 59(03), 858-881.
- Citrin, J. & Sides, J. (2008). Immigration and the imagined community in Europe and the United States. *Political Studies*, 56(1), 33-56.
- Corijn, H. (1994). *Van Wereldburger tot Bange blanke man*: Brussel: VUB press.
- De Koster, W., Achterberg, P., Van der Waal, J., Van Bohemen, S. & Kemmers, R. (2014). Progressiveness and the new right: The electoral relevance of culturally progressive values in the Netherlands. *West European Politics*, 37(3), 584-604.
- Dekker, P. & den Ridder, J. (2014). Het politiek-culturele verschil. In C. Vrooman, M. Gijsberts & J. Boelhouwer (Eds.), *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (pp. 179-201). Den Haag: SCP.
- den Ridder, J., Glas, I. & Dekker, P. (2014). Een globaliseringscheidslijn? In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (Eds.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 131-164). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau & Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dolezal, M. & Hutter, S. (2012). Participation and party choice: Comparing the demand size of the new cleavage across arenas. In H. Kriesi, E. Grande, M. Dolezal, M. Helbling, D. Höglinger, S. Hutter & B. Wüest (Eds.), *Political conflict in Western Europe* (pp. 67-95). Cambridge: Cambridge University Press.
- Elchardus, M. (1994). *Op de ruïnes van de waarheid. Lezingen over tijd, politiek, en cultuur*. Leuven: Kritak.
- Elchardus, M. (2009a). Etnisch vooroordeel als verwerkte kwetsbaarheid. In M. Elchardus & J. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische benadering van ethnocentrisme* (pp. 61-78). Tiel: LannooCampus.
- Elchardus, M. (2009b). Hoe worden vooroordelen over vreemden verklaard? Uitgangspunten en probleemstelling. In M. Elchardus & J. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische benadering van ethnocentrisme* (pp. 15-38). Tiel: LannooCampus.
- Elchardus, M. & Glorieux, I. (2003). *De symbolische samenleving*. Tiel: Lannoo.
- Elchardus, M. & Siongers, J. (2007). Ethnocentrism, Taste and Symbolic Boundaries. *Poetics*, 35(4-5), 215-238.
- Elchardus, M. & Siongers, J. (2009). *Vreemden. Naar een cultuursociologische benadering van ethnocentrisme*. Tiel: LannooCampus.
- Elchardus, M. & Spruyt, B. (2012). The contemporary contradictions of egalitarianism: an empirical analysis of the relationship between the old and new left/right alignments. *European Political Science Review*, 4(2), 217-239. Doi:10.1017/S1755773911000178.
- Evans, G. & Need, A. (2002). Explaining ethnic polarization over attitudes towards minority rights in Eastern Europe: A multilevel analysis. *Social Science Research*, 31(4), 653-680. Doi: 10.1016/S0049-089x(02)00018-2.
- EVS (2015). *European Values Study 1981-2008, Longitudinal Data File*.

- Fend, H. (1994). Ausländerfeindlich-nationalistische Weltbilder und Aggressionsbereitschaft bei Jugendlichen in Deutschland und der Schweiz-kontextuelle und personale Antecedensbedingung. *Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, 14(2), 131-162.
- Giri, A. (1992). Understanding contemporary social movements. *Dialectical anthropology*, 17(1), 35-49.
- Golder, M. (2016). Far right parties in Europe. *Annual Review of Political Science*, 19, 477-497.
- Goldscheider, C. (1983). The Adjustment of Migrants in Large Cities of Less Developed Countries: Some Comparative Observations. In C. Goldscheider (Ed.), *Urban Migrants in Developing Nations: Patterns and Problems of Adjustment* (pp. 233-253). Westview: Boulder.
- Grande, E. & Kriesi, H. (2012). The transformative power of globalization and the structure of political conflict in Western Europe. In H. Kriesi, E. Grande, M. Dolezal, M. Helbling, D. Höglinger, S. Hutter & B. Wüest (Eds.), *Political conflict in Western Europe* (pp. 3-35). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hainmueller, J. & Hiscox, M. J. (2007). Educated preferences: Explaining attitudes toward immigration in Europe. *International Organization*, 61(02), 399-442.
- Hainmueller, J. & Hopkins, D. J. (2014). Public attitudes toward immigration. *Annual Review of Political Science*, 17.
- Hainmuller, J. (2013). Who gets a Swiss passport? A natural experiment in immigration discrimination. *Annual Review of Political Science*, 159-187.
- Hello, E., Scheepers, P. & Slegers, P. (2006). Why the more educated are less inclined to keep ethnic distance: An empirical test of four explanations. *Ethnic and Racial Studies*, 29(5), 959-985.
- Heydari, A., Teymoori, A., Haghish, E. & Mohamadi, B. (2014). Influential factors on ethnocentrism: The effect of socioeconomic status, anomie, and authoritarianism. *Social Science Information*, 53(2), 240-254.
- Houtman, D. (2003). *Class and politics in contemporary social science: Marxism Lite and its blind spot for culture* (S. Gogol, Trans.). Berlin: de Gruyter.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Kalmijn, M. & Kraaykamp, G. (2007). Social stratification and attitudes: a comparative analysis of the effects of class and education in Europe¹. *The British Journal of Sociology*, 58(4), 547-576. Doi:10.1111/j.1468-4446.2007.00166.x.
- Kinnear, R. (1992). National culture, migration & xenophobia: With particular reference to migration and regional development in Central Europe. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 5(3), 39-63.
- Kitschelt, H. (2007). Growth and persistence of the radical right in postindustrial democracies: Advances and challenges in comparative research. *West European Politics*, 30(5), 1176-1206. Doi:10.1080/01402380701617563.
- Kriesi, H. (2014). West-Europa: het toenemende belang van de culturele dimensie. In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (Eds.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 59-78). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau & Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S. & Frey, T. (2008). Globalization and its impact on national spaces of competition. In H. Kriesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier & T. Frey (Eds.), *West European politics in the age of globalization* (pp. 3-22). Cambridge: Cambridge University Press.

- Kunovich, R. M. (2004). Social structural position and prejudice: an exploration of cross-national differences in regression slopes. *Social Science Research*, 33(1), 20-44.
- Lachat, R. & Dolezal, M. (2008). Demand side: Dealignment and realignment of the structural political potentials. In H. Kriesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolzezal, S. Bornschier & T. Frey (Eds.), *West European politics in the age of globalization* (pp. 237-266). Cambridge: Cambridge University Press.
- Legge, J. S. (1996). Antiforeign sentiment in Germany: Power theory versus symbolic explanations of prejudice. *The Journal of Politics*, 58(02), 516-527.
- Lipset, S. M. (1963). *Political man. The social bases of politics*. Garden City, NY: Doubleday.
- Massey, D. S., Gross, A. B. & Shibuya, K. (1994). Migration, Segregation, and the Geographic Concentration of Poverty. *American Sociological Review*, 59(3), 425-445.
- McLaren, L. M. (2012). The Cultural Divide in Europe: Migration, Multiculturalism, and Political Trust. *World Politics*, 64(2), 199-241.
- Meeusen, C., de Vroome, T. & Hooghe, M. (2013). How does education have an impact on ethnocentrism? A structural equation analysis of cognitive, occupational status and network mechanisms. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(5), 507-522. Doi:10.1016/j.ijintrel.2013.07.002.
- Meuleman, B. & Billiet, J. (2005). *Etnocentrisme in Vlaanderen: opmars of afname? De evolutie van de perceptie van etnische dreiging tussen 1991 en 2004 en de relatie met institutioneel vertrouwen*. Paper presented at "Vlaanderen gepeild!".
- Napier, J. L. & Jost, J. T. (2008). The "Antidemocratic Personality" revisited: A cross-national investigation of working-class authoritarianism. *Journal of Social Issues*, 64(3), 595-617.
- Onraet, E., Van Hiel, A., Roets, A. & Cornelis, I. (2011). The Closed Mind: 'Experience' and 'Cognition' Aspects of Openness to Experience and Need for Closure as Psychological Bases for Right-wing Attitudes. *European Journal of Personality*, 25(3), 184-197. Doi:10.1002/per.775.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60(4), 586-611.
- Rea, A. (1997). Le Front national: force électorale et faiblesse organisationnelle. In P. Delwit & J. De Waele (Eds.), *Les partis politiques en Belgique* (pp. 197-208). Bruxelles: Editions de l'ULB.
- Richmond, A. K. (1981). Immigrant Adaption in a Postindustrial Society. In M. Kritz & et al. (Eds.), *Global Trends in Migration* (pp. 298-319). New York: Center for Migration Studies.
- Roets, A., Van Hiel, A. & Cornelis, I. (2006). Does materialism predict racism? Materialism as a distinctive social attitude and a predictor of prejudice. *European Journal of Personality*, 20(2), 155-168. doi:10.1002/per.573.
- Rydgren, J. (2005). Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family. *European Journal of Political Research*, 44(3), 413-437.
- Scheepers, P., Billiet, J. & De Witte, H. (1995). Het electoraat van het Vlaams Blok: De kiezers en hun opvattingen. *Sociologische Gids*, 42(3), 232-252.
- Scheepers, P., Gijsberts, M. & Coenders, M. (2002). Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to civil rights for legal migrants as a response to perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 18(1), 17-34.
- Semyonov, M., Raijman, R. & Gorodzeisky, A. (2006). The rise of anti-foreigner sentiment in European societies, 1988-2000. *American Sociological Review*, 71(3), 426-449.
- Spruyt, B., van der Noll, J. & Vandenbossche, L. (2016). Meaning matters. An empirical analysis into public denotations of the label 'strangers' and their relationship with general ethnic prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 51, 41-53.

- Stoker, G. & Evans, M. (2014). The “Democracy-Politics Paradox”: The Dynamics of Political Alienation. *Democratic Theory*, 1(2), 26-36.
- Swyngedouw, M., Beerten, R., Billiet, J. & Carton, A. (1993). Partijkeuze verklaren. Over determinanten van het stemgedrag in Vlaanderen op 24 november 1991. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (Eds.), *Kiezen is verliezen. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen* (pp. 15-26). Leuven: Acco.
- Van der Brug, W. & Van Spanje, J. (2009). Immigration, Europe and the ‘new’ cultural dimension. *European Journal of Political Research*, 48(3), 309-334. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2009.00841.x.
- Van Der Waal, J., Achterberg, P. & Houtman, D. (2007). Class is not dead – It has been buried alive: Class voting and cultural voting in postwar western societies (1956-1990). *Politics & Society*, 35(3), 403-426. Doi: 10.1177/0032329207304314.
- Van Rossem, R. & Roose, H. (2016). Verliezers zijn ook kiezers. Globalisering en politiek ongehoogen in Vlaanderen. In J. Carlier, E. Vanhaute & C. Parker (Eds.), *De hermaakbare wereld? Essays over globalisering* (pp. 125-139). Gent: Academia Press.
- Vliegenthart, R., Walgrave, S. & Meppelink, C. (2011). Inter-party agenda-setting in the Belgian parliament: The role of party characteristics and competition. *Political Studies*, 59(2), 368-388.
- Walgrave, S. & De Swert, K. (2004). The making of the (issues of the) Vlaams Blok. *Political Communication*, 21(4), 479-500.
- Walgrave, S. & De Swert, K. (2007). Where does issue ownership come from? From the party or from the media? Issue-party identifications in Belgium, 1991-2005. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 12(1), 37-67.
- Zakharov, A. (2013). *Changes in European voting patterns: is the new left-right dimension becoming more important, and why*. Moscow: Higher School of Economics.

Abstract

Using the four waves of the European Values Study (1981, 1990, 1999 en 2009), we analyse how ethnocentrism has developed in Belgium, how it is socially embedded and how it relates to other value orientations. We find ethnocentrism to be more prevalent in Flanders than in Brussels or Wallonia. Ethnocentrism reaches its maximum prevalence in the nineteen nineties after which it decreases again. In line with the literature, ethnocentrism is related to educational attainment, but the relationship is too weak to provide a real explanation. The cultural embeddedness is weak as well and changes over time from an association primarily embedded with a more conservative socio-economic discourse, to a relationship with institutional distrust and cultural conservatism. The findings suggest that ethnocentrism is not clearly socially structured and that its common sociological explanation may no longer be able to explain ethnocentrism.

Keywords

ethnocentrism, longitudinal analysis, value orientation, globalisation, voting behaviour
